

Miroslav Vlček: **NASTOLENÍ OTÁZKY POHYBU V ŘECKÉ FILOSOFII.**

Abstrakt: Pohyb je pro dějiny filosofování fundamentálním problémem z mnoha důvodů. Především v rámci ontologického postoje se totiž pohyb ukazuje jako zásadní způsob zmocnění se a porozumění otázce po Bytí a jejího smyslu. Parmenides je myslitelem, který otázku po Bytí nastolil, snažil se Bytí uchopit a zároveň se tak zmocnil i problematiky Pohybu. Jeho porozumění (z téže, že Nebytí-Nejsoucí není, vyplynuly dva zásadní závěry: Bytí je Jedno a Pohyb není) se stalo hybným motivem dalšího řeckého filosofování, které reaguje na Parmenidovy závěry skrze Demokrita a především Platona. Tito myslitelé odmítnutím Parmenidova závěru "jednosti Bytí" vpouštějí do skutečnosti Nebytí a tím i Pohyb (jelikož Pohyb jest souvislostí Bytí a Nebytí). Na tyto reakce poté navazuje v jistém smyslu Aristotelovo řešení problému Pohybu.

Klíčová slova: ontologická diference, jsoucno, bytí, nejsoucno, nebytí, pohyb, jedno.

Smyslem následující stati je otevřít problematiku patřící v rámci filosofického tázání, k nejzávažnějším. Jde o problematiku filosofického pojetí POHYBU. Otevření problematiky POHYBU svazují následující úvahy s filosofováním nejvýznačnějšího myslitele starověku - Aristotela.

Aristoteles totiž je prvním myslitelem, který se nespokojí s tematizací a následným konstatováním, že "POHYB JE", resp. že "se něco pohybuje", ale snaží se ukázat POHYB jako zásadní výpověď o BYTÍ JSOUČÍHO. Jinak řečeno, Aristoteles spojuje POHYB se základním tázáním své a de facto celé další tradice klasické filosofie, s tázáním se po BYTÍ JSOUČÍHO. Výstižně to vyjádřil J. Patočka slovy: "Pohyb je jeden z filosofických problémů par excellence. Nikdo to necítil s větší pregnantností než-li Aristoteles. Že problém pohybu souvisí se základní filosofickou otázkou, s otázkou bytí a jsoucna - to pochopil Aristoteles více nežli kterýkoliv jiný z velkých myslitelů nejen starověku, ale vůbec všech dob." 1)

1) J. Patočka: "Základní problémy předsokratovské filosofie", (cyklus přednášek ve šk. roce 1970/71 na FF UK, vydáno v Praze, 1989), s. 117.

Aristotelovi tedy vystupuje problém POHYBU v souvislosti s BYTÍM JSOUČÍHO, tzn. POHYB je význačný ontologický problém. Předmětem zásadního filosofického tázání je Aristotelovi BYTÍ, v tom se shoduje s myslitelem, jež s tázáním se po BYTÍ přichází, totiž s Parmenidem. Pro Aristotela je však na rozdíl od Parmenida otázka po BYTÍ vždy bytostně spojena s tázáním se po JSOUČNU. S tázáním se po BYTÍ a

JSOUCNU spojuje Aristoteles problém POHYBU, a to zásadně. Tato zásadní spjatost otázky po BYTÍ (jsoucího) a otázky po POHYBU se stane pro další tradici klasické evropské filosofie, byť v různých etapách jejího vývoje různě, čímsi závažným. Proto např. vrcholný myslitel této tradice G.W.F.Hegel

řekne: "Dění je jen stanovením toho, čím je bytí ve své pravdivosti." 2)

2) G.W.F.Hegel: "Logika" (přeložil T.Münz, SAV, Bratislava, 1961), s. 120 (ze slovenštiny přeložil M.V.).

GIGANTOMACHIA PERI TES USIAS - tedy souboj titánů okolo jsoucnosti, o níž mluví Platon v dialogu "Sofistes" 3) vystupuje Aristotelovi zároveň jako GIGANTOMACHIA PERI TES KINESEOS - tedy jako souboj titanů kolem POHYBU (resp. pohyblivosti).

3) viz. Platon: "Sofistes" (překlad F.Novotný, J.Laichter, Praha, 1933), 264A, s.48.

Tomu, co bylo právě řečeno, bude odpovídat i postup, který jsem zvolil. Samotný výklad problematiky je rozdělen do dvou základních částí. První část se bude zabývat problematikou vztahu otázky po BYTÍ a problému POHYBU. Tento vztah byl objeven jako problém Parmenidem, proto bude krátce pojednáno o některých problémech, jejichž tematizace je svázána s tímto myslitelem. Závěry Parmenidovy "filosofické cesty" se staly hybným motivem další tradice řeckého filosofování.

Reakce na Parmenida s sebou přinesla řešení mnoha problémů. Jedním z nich je také uchopení POHYBU. To se ovšem neobešlo bez zásadního se vypořádání s některými Parmenidovými předpoklady a z toho vyplývajícími závěry. Jde především o Parmenidův odmítavý postoj ke jsoucnosti NEBYTÍ a následný závěr o "jednosti" BYTÍ. Na Platonovi bude nejdříve demonstrováno zrušení Parmenidova závěru o "jednosti" BYTÍ. To je už součástí druhého hlavního tématu.

Obsahem tohoto zkoumání bude Aristotelův postoj k Parmenidovým objevům. Aristoteles podrží závažnost Parmenidem postavené otázky po BYTÍ. Zůstane ovšem jen u stejného postavení, protože Aristotelova "východiska a cesty k BYTÍ" jsou zásadně odlišná. J. Patočka tuto diferenci charakterizuje takto: "Ta vlastní Aristotelova výtku je, že Parmenides pretenduje podat ontologický výklad o tom, co je bytí, ale jeho výklad o bytí není výkladem, který by nám umožnil porozumět bytí věcí. A z toho důvodu Aristoteles soudí, že celá Parmenidova myslitelská koncepce je v podstatě velkorysý omyl,... Koncepce, která otevřela brány ontologie, argumentuje Aristoteles, dělá ontologii naukou a bytí jako takové, která je naukou o bytí jsoucna v podstatě nemožnou. Neboť, a to je základní argument, nauka o bytí jsoucího přece předpokládá, že jsoucno jako takové v sobě má nějakou rozmanitost, v jsoucnu je nejen jednota, nýbrž že jsou tam nějaké struktury, které prozkoumat je důležité a možné." 4)

4) J. Patočka: "Základní problémy předsokratovské filosofie" s.131.

Problém BYTÍ JSOUČÍHO je Aristotelovi předmětem tzv. "první filosofie", jejíž charakteristikou a obsahem se budu zabývat dále. První část příspěvků uzavře ukázání motivu POHYBU jako jedné z "cest BYTÍ".

Druhá část příspěvků bude sledovat Aristotelův přístup k tomu "CO JE POHYB". Aristotelovým tázáním po tom, "CO JE POHYB?" se dostáváme de facto na pozici tzv. EPISTEME HE FYSIKE (vědění o FYSIS). Proto se budeme nejdříve zabývat otázkou "CO JE VĚDĚNÍ (EPISTEME)?" EPISTEME je pro Aristotela hledáním počátků (ARCHAI), prvků (STOICHEIA) a příčin (AITIAI). Odpověď na otázku "CO JE POHYB?" je tedy svázána s otázkou po výše uvedených ohledech. 5)

5) Takto vidí problém W.Bröcker: "Aristoteles" (V.Klostermann, Frankfurt, 1964).

Následně bude pojednáno o tzv. "druhé filosofii", tedy vědění o FYSIS, jež je vlastním Aristotelovým polem tematizace otázky po POHYBU.

Ukáže se, že uchopení POHYBU není myslitelné bez přijetí jsoucnosti NEBYTÍ. Teprve něco takového jako, že BYTÍ jest a zároveň, že NEBYTÍ jest, vytváří předpoklad pro uchopení POHYBU. 6)

6) To, že POHYB je uchopitelný pouze skrze klad a zápor (BYTÍ - NEBYTÍ), je pro klasickou ontologii samozřejmým předpokladem. Tento fakt je zřejmě nejilustrativněji představen již zmíněným Hegelem - viz. "Logika jako věda" (I. oddíl). Na jiném místě Hegel říká: "Představu dění má každý a každý též připustí, že je jednou představou stejně tak analýzou zjistí, že obsahuje určení BYTÍ a NEBYTÍ, které je vzhledem k němu něco jiné, dále že obě tato určení jsou neoddělitelně obsažena v jedné této představě, že dění je jednota "bytí a nic". G.W.F. Hegel: "Logika", s.119, (ze slovenštiny přeložil M. V.).

Po Parmenidovi se pro řeckou filosofii stává ospravedlnění toho, že NEBYTÍ jest, velkým úkolem. Řešení tohoto úkolu představím prostřednictvím Demokrita a Platona, a následně potom Aristotela. Posledním problémem, jímž se budu zabývat bude ukázání dvou Aristotelových základních odpovědí na otázku "CO JE POHYB?".

Naznačený rozbor v žádném případě nepretenduje na úkol podat vyčerpávající rozbor Aristotelova pojetí POHYBU ani jeho ontologie. Jejím úkolem je spíše ukázat některé důležité širší souvislosti Aristotelovy nauky o POHYBU a) v návaznosti na předchozí filosofickou tradici a b) postavení této nauky v rámci fundamentálního Aristotelova filosofického tázání.

BYTÍ a POHYB

Pro Aristotela je otázka "CO JE POHYB?" svázána s otázkou, jež je pro filosofii otázkou po výtce fundamentální: "CO JE BYTÍ?" Ne vždy tomu tak bylo před Aristotelem a ne vždy tomu tak bylo po něm. Pro Aristotela ovšem platí, že POHYB resp. bytí pohybovaného jsoucna, je význačným způsobem, jak BYTÍ nahlédnout.

Věci mohou být podle Aristotela různě (na rozdíl od Parmenida), přičemž být v POHYBU je způsob zásadní.

Smyslem následujících úvah je ukázat zrod tématu BYTÍ. Tento zrod, jež znamenal zásadní zlom v dějinách nejen řecké filosofie, ale filosofie vůbec, se udál díky Parmenidovi z Eleje. Tento myslitel jako první odhalil ve své filosofické básni "O přírodě" filosofickou závažnost tématu BYTÍ. Nejen, že předložil otázku po BYTÍ, ale dokonce se snažil BYTÍ uchopit. Výsledkem tohoto uchopení byl negativní postoj vůči našemu druhému tématu - vůči POHYBU. Výsledkem tohoto negativního postoje bylo ovšem cosi zásadního: Parmenides tím, že POHYB odmítá, jej zároveň vymezuje. První velmi hrubé a obecné vymezení POHYBU je na světě a filosofie bude následně toto vymezení precizovat (část II.A.)

Druhým tématem této analýzy bude po pasáži věnované Platonově postoji k některým Parmenidovým závěrům, jež sehrály význačnou sprostředkující roli mezi Parmenidem a Aristotelovou reakcí na jeho filosofii, charakteristika Aristotelova porozumění Parmenidem objevených motivům (část II.B.).

I. Parmenidův objev motivů BYTÍ a (NEBYTÍ) a POHYBU

Řešení úkolu, který jsme si stanovili, totiž ukázat Parmenidův objev motivů BYTÍ (NEBYTÍ) a POHYBU, jež zásadním způsobem zlomí tradici řecké filosofie, je něco tak zásadního, že se neobejde bez širšího pohledu na Parmenidovo filosofické vystoupení.

Parmenidova filosofie je rozprostřena na filosofické básni "O přírodě" ("Peri fyseos"), jejíž podstatná část se nám zachovala. Pokusme se rozbořem nejdůležitějších míst Parmenidovy básně ukázat, v čem spočívá myslitelův nezastupitelný význam v dějinách filosofie.

Parmenidova báseň má tři části.

Úvodní část básně tzv. prooimion nám líčí cestu toho, jenž touží poznat Pravdu skutečnosti k branám Dne a Noci, kde sídlí bohyně, jež nosí podobu řecké bohyně DIKE (jež jest vlastně stělesněním Pravdy samé). Tato bohyně slibuje našemu hledáči, že:

1. odkryje mu sebe sama, tedy Pravdu (ALETHEIA);
2. odhalí to, co se za Pravdu jen vydává.

Bohyně DIKE (PRAVDA) doslovně říká:

"Vítej mi jinochu, který ses spojil s nesmrtelnými vozatajkami a na koních, již tě nesou, jsi přibyl do domu mého. Nebyla to zlá sudba, jež tebe přivedla touto cestou - je vzdálena od dráhy lidské - avšak zákon a právo. Máš proto zvědět všechno:

jednak statečné srdce ty poznáš okrouhlé Pravdy

jednak domněnky lidské, v nichž není jistoty pravé.

Přesto však poznáš i to, jak domnělé mělo by býti podobné pravdě, kdyby snad proniklo veskrze všechno." 7)

7) Zlomek B1 ze Sexta a Simplicia, citováno dle "Zlomky před Sokratovských myslitelů", vybral a přeložil K. Svoboda, nakl. ČSAV, Praha, 1962, s. 66 - 67.

Bohyně (Pravda) tedy hledajícímu říká, že je nutné, aby zvěděl všechno: jednak statečné srdce okrouhlé pravdy (ALETHEIES EUKYKLEOS ATREMES ETOR) a zároveň mínění smrtelných lidí (BROTON DOXAI).

Zjevení těchto dvou skutečností utváří další strukturu básně.

Po úvodní části přichází ještě další dvě:

a) výklad o cestě Pravdy;

b) výklad o cestě smrtelníků.

Přejdeme k druhé, nejzávažnější části básně. Bohyně DIKE říká: "Nuže já ti teď povím - a slovo, jež uslyšíš, podrž -, které lze jenom cesty si mysliti zkoumáním všeho:

jedna cesta, že jest a že vůbec nebytí není,
dráha to přesvědčení, neb ono provází pravdu,
druhá pak cesta, že není a že nebytí je nutné,
O této cestě ti říkám, že nelze ji nikterak poznat.,
neboť nejsoucí ani bys nepoznal - není to možno -
ani je nevyslovil, vždyť myslet a býti je totéž." 8)

8) Zlomek B2 z Prokla, Klementa aj., tamtéž, s. 67

Svobodova kniha "Zlomky předsokratovských myslitelů" je výběrem z knihy H. Dielse: ("Die Fragmente der Vorsokratiker"). Pro úplnost odcitujeme Dielsův německý překlad řeckého textu:

"2. Wohlan, so will ich den sagen (nimm du dich aber des wortes an, das du hörtest), welche wege der Forschung allein zu denken sind: der eine Weg, da3 IST ist, und da3 Nichtsein nicht ist (HOPOS ESTIN TE KAI HOS UK ESTI ME EINAI - vložil M. V.).

das ist die Bahn der Überzeugung (den diese folgt der Wartheit), der andere aber, da3 NICHT IST ist und da3 Nichtsein erforderlich ist dieser Pfad ist, so künde ich dir, gänzlich unerkundbahr, denn weder erkennen kanntest du das Nichtslinde (das ist ja unansführbar) noch aussprechen, (Zlomek B2 - vložil M. V.)

3. den dasselbe ist Denken und Sein / ... TO GAR AUTO NOEIN ESTIN TE KAI EINAI (vložil M. V.). (zlomek B3 - vložil M. V.)

Citován dle 6. vydání, WIEDMANN, Dublin/Zürich, 1971, díl I., s.231.

A pro lepší srozumitelnost připojme ještě jinou formu ústřední Parmenidovy téze:

"Třeba je říkat a myslet, že jsoucí jest, neboť bytí jest, kdežto nic věru není."

9) Zlomek B6 ze Simplikia, tamtéž s. 67

"Nötig ist zu sagen und denken: da3 nur das Seinde ist, denn Sein ist, ein Nichts dagegen ist nicht, das hei3e ich dich wohl beherzigen" (tamtéž německého originálu, s. 233).

Dříve než se vydáme cestou rozboru právě citovaných míst, zpřehledněme si jistou úpravou to, co nám Svobodův překlad zjevil. Toto zpřehlednění, jež provedeme dle J. Patočky 10), se týká teze, jež o první cestě říká: "že jest a že vůbec nebytí není" (HOPOS ESTIN TE KAI HOS UK ESTI ME EINAT).

10) J. Patočka: "Základní problémy před Sokratovské filosofie" část XIV., s. 96.

První věta (HOPOS ESTIN TE) na rozdíl od věty druhé (HOS UK ESTI ME EINAI) tedy, "že jest" na rozdíl od "nebytí vůbec není", nemá podmět, nevíme vlastně: "CO jest?".

Vycházejte z druhé věty navrhuje Patočka upravit Svobodův doslovný překlad této téze asi takto: "BYTÍ jest a NEBYTÍ není". Úprava jež se promítla v tuto zdánlivě banální tautologii nám tedy říká: "to, co jest, je BYTÍ a to, co není, je NEBYTÍ". Budeme dále pracovat s touto upravenou verzí. Naposledy citovaná místa, jež mají za cíl vyložit cestu Pravdy, nám zjevila vedle předchozích ještě třetí cestu

1. První cesta nám říká: BYTÍ jest něco, co nutně jest a potažmo NEBYTÍ není. Toto je cesta Pravdy a Přesvědčení (ALETHEIA a PEITHO) v pravém slova smyslu.

2. Druhá cesta pak říká: NEBYTÍ jest, NEBYTÍ je nutné, je nutné je nějak klást. Tato cesta je v podstatě neschůdná, nelze se na ni vůbec vydat, protože je to cesta za něčím, co není, je tedy neviditelná (nemá viditelný cíl) a tudíž nerealizovatelná. Přesto je to ovšem cesta, cesta v jistém smyslu "myslitelná", byť nezakusitelná a nevyslovitelná.

3. Třetí cesta je cesta smrtelníků o níž Parmenides říká: "Avšak též od druhé cesty (resp. třetí v pozn. M.V.), té po níž se zmítají lidé neznalí ničeho, dvojhlaví, neb jim bezradnost v hrudi řídí bloudící jejich mysl a oni se ženou hlouš a zároveň slepí, ti zmatenci, nesoudné davy, pro které bytí a nebytí touž je věcí i různou, pro které také ve všech věcech je zpáteční cesta." 11)

11) Zlomek B6 ze Simplikia, s.67.

Pokusme se shrnout to, k čemu jsme doposud dospěli. Výsledkem dosavadního Parmenidova postupu je formulace něčeho na první pohled samozřejmého a banálního, totiž formulace problému, zda to, co jest, a to, co není, není, nebo jinak řečeno: zda je to, o čem jsem přesvědčen, že je, resp. zda není to, o čem jsem přesvědčen, že není. Parmenidova odpověď na výše uvedené otázky je také na první pohled více než samozřejmá: "to, co je, a to, co není, není."

Z řečeného vyplývá, a v tom je Parmenidova obrovská zásluha, že: 1. tuto zdánlivě banální samozřejmost ("to, co je, je, a to, co není, není") učinil filosofickým tématem, dokonce filosofickým tématem prvořadého významu;

2. tímto vlastně tematizoval rozdíl mezi BÝT (BYTÍM) a NEBÝT (NEBYTÍ);

3. podívejme se znovu na již několikrát citovanou pasáž Zlomku B6 ze Simplikia: "..., že jsoucí (EON) JEST (EMMENAI) neboť bytí (EINAI) JEST (ESTI), kdežto nic (MEDEN), věru NENÍ (UK ESTIN)." 12)

12) viz. citovaný zlomek B6, řecké ekvivalenty doplněny dle Dielse, s.232.

Díky diferenci BYTÍ a NEBYTÍ, nebo ještě přesněji řečeno, díky tématizaci NEBYTÍ, které jest jistým pozadím, díky němuž může vystoupit "něco, co je" - JSOUCÍ (JSOUCNO), pro Parmenida TO EON. Diference BYTÍ - NEBYTÍ je zakládající pro diferenci další, která je Parmenidem samotným explicitě vyslovena (viz zlomek B6 ze Simplikia), a jež bude vypracována celou další tradicí evropské filosofie. Pro tuto diferenci bude až ve filosofii moderní ražen název: "ONTOLOGICKÁ DIFERENCE". 13)

13) M. Heidegger: "Die Grundprobleme der Fenomenologie", (Fesamtausgabe Bd. 24, V. Klostermann, Frankfurt, 1975).

Na Parmenidem vyslovený ontologický rozdíl poukazuje m.j. J. Patočka. 14)

14) J. Patočka: "Základní problémy předsokratovské filosofie" (především část XV.).

"Dvě jakoby nerozlučné věci - na jedné straně EON (jsoucno - pozn. M.V.) na druhé straně TO EINAI (bytí - pozn. M.V.) nebo EMMENAI (jest - pozn. M.V.), které k sobě nerozlučně patří a mezi kterými zároveň vládne základní a nepřekonatelný rozdíl... Proto kdekoli řekne Parmenides TO EON má vždy na mysli tuto dvojíto, ..., tohle je nejhlubší dimenze, se kterou se u Parmenida setkáváme, tohle je filosofická otázka". 15)

15) tamtéž, s. 107-108.

Pro úplnost si připomeňme alespoň ve stručnosti, co budeme rozumět "ontologickou diferencí". Rozlišení BYTÍ a NEBYTÍ (přesněji "myšlení" NEBYTÍ) přináší možnost, říci o "něčem" že "jest". "Něco" je tedy bytostně charakterizováno tím, že "jest". Vše, o čem můžeme takto říci, je JEST, ať již má povahu

materiální či duchovní, filosofická tradice nazývá JSOUCNO. (ENS, SEIENDE, v našem případě TO EON). Pro všechna JSOUCNA tedy platí, resp. musí platit, pokud jsou JSOUCNY, že nějakým způsobem "JSOU". Tento ohled každého JSOUCNA (totiž, že "JEST") filosofická tradice fixuje pojmem JSOUCNOST, BYTÍ (ESSE, SEIN, resp. TO EINAI). JSOUCNO je tedy to, co nějakým způsobem jest, a BYTÍ je ten ohled, jež dělá JSOUCNO JSOUCNEM. "BYTÍ je něco, co základním způsobem všechno JSOUCÍ určuje". 16)

16) tamtéž, s. 119.

Vraťme se zpět k Parmenidovi. Kromě toho, co jsme dosud uvedli, můžeme za další významný počín Parmenidova filosofování považovat jeho položení otázky "CO JE BYTÍ?". A nejen položení otázky, ale i její zvednutí v podobě pokusu na tuto otázku odpovědět. M. Heidegger k tomu říká: "A první, o kterém víme, že se tak tázal po JSOUCÍM, že se pokoušel chápat BYTÍ, ten, který dal také první odpověď na otázku, co je BYTÍ? byl Parmenides... Parmenides řekl první význačnou pravdu filosofie a od té doby se na Západě děje filosofování." 17)

17) M. Heidegger: "Gesamtausgabe, Bd.33, s.24. Citováno dle překladu L. Benyovszkého v L. Benyovszky a kol., "Úvod do filosofie", připravované skriptum pro stejnojmenný kurs filosofie na VŠE v Praze, s. 59.

Díky Parmenidově snaze odpovědět na základní otázku celé filosofie se zároveň dostáváme k dalšímu problému, jež nás zde v souvislosti s Parmenidovou filosofií zajímá - k problému POHYBU. Dejme slovo bohyni DIKE, jež první cestu, cestu Pravdy, která je spojena s otázkou: "CO JE BYTÍ?", popisuje takto:

"Nikdy zajisté nedá se prokázat nejsoucna jsoucnost.

Od této cesty zkoumání hled' svou odvracet mysl,

ani zkušený zvyk tě nenutí, abys tou cestou

řídil osleplé oči a zalehlé uši a jazyk!

Nikoli, ty jen rozumem rozsud' to zkoumání sporné,

o němž jsem mluvila! Ted' zbývá jen o jedné cestě

zpráva, že JEST, a při této cestě jsou velice četná

znamení, ..." 18)

18) Zl. B7 a 8 ze Sexta, Simplikia aj., s.68.

Zde si dovolíme báseň přerušit. Co nám uvedený úryvek říká? "BYTÍ nejsoucna" nelze dokázat, nelze jej totiž nijak zakusit, nijak se nám nedává. To ovšem neznamená, že je nelze v jistém smyslu "myslet". Diference BYTÍ a NEBYTÍ je záležitostí rozumového uvažování.

Vypořádav se s druhou cestou nyní Parmenides hovoří o první cestě - cestě Pravdy. O té cestě, jež říká, že "jsoucí JEST, protože BYTÍ JEST, kdežto nic vskutku NENÍ. 19)

19) B6 ze Simplikia, s. 67.

Na této cestě jsou četná znamení (SEMATA), která nám o BYTÍ cosi ukazují. O znameních, která nám říkají něco o tom "jest" (SEMATA TU EONTOS), sám Parmenides (resp. bohyně DIKE) říká:

" ..., při této cestě jsou velice četná

znamení, že ono jsoucí, jež nevzniklo, nezajde také,
že je jediné, celé a pevné i neukončené.
Nebylo nikdy a nebude - JEST nyní najednou celé
souvislé, jedno. Neb jaký pak pro ně chceš vyhledat původ?
Jakpak a odkud by vzrostlo? Že nejsoucího by bylo,
nedovolím, bys říkal a myslil, vždyť říci a myslit
nelze, že NENÍ. A jaká as nutnost by přiměla jsoucí,
aby počavši z něčeho, dřív nebo později vzniklo?
Tudíž musí buď veskrze být neb naprosto nebýt.
Ani že z nejsoucího by jiného vzniknout cos mohlo,
nesvolí důkazu síla, a proto bohyně práva
neuvolňuje jsoucí z pout, aby vzniklo nebo zašlo, ..." 20)

20) Zl. B7 a 8 ze Sexta, Simplicia aj., s. 68.

Co nám říká DIKE o znameních (SEMATA) JSOUĆÍHO? "...ono jsoucí, jež nevzniklo, nezajde také, je jediné, celé a pevné i neukončené. Nebylo nikdy a nebude - jest nyní najednou celé, souvislé, jedno". Toto jsou tedy jisté charaktery BYTÍ, jež nám Parmenides předkládá ve snaze odpovědět, co je vlastně BYTÍ.

BYTÍ je tedy Parmenidem líčeno jako celek, jako naprosté positivum.

Důležité dále je to, že mnohá z těchto znamení mají časový charakter. To je vidět i na tom, že BYTÍ je pochopeno ve smyslu PŘÍTOMNOSTI. 21)

21) Čímž nijak nechceme říci, že PŘÍTOMNOST je primárně časové určení.

"BYTÍ jsoucího je velká přítomnost, v níž je všechno zároveň". 22)

22) Patočka, "Zákl. problémy předsokratovské filosofie, s. 122.

S touto charakteristikou souvisí to, co nás, jak jsme již předeslali, zajímá především. BYTÍ jsoucího jako CELEK a jako PŘÍTOMNOST totiž poukazují k dalším charakteristikám, jež by se daly zformulovat následujícími tézemi:

1. BYTÍ je jedno (HEN),

2. BYTÍ je nevzniknutelné a nezaniknutelné, resp. k BYTÍ nepatří vznik a zánik - vznik a zánik nejsou. To jsou téze, jež sehrály v dalším vývoji řecké filosofie významnou roli. Vznik a zánik nejsou, protože by BYTÍ muselo vzniknout z BYTÍ, a to nelze, protože vše, co je, je bytí. Kdyby BYTÍ vznikalo z BYTÍ, byla odmítnuta jeho "jedinnost".

Zbývá ještě jedna možnost "BYTÍ by vzniklo z NEBYTÍ". Toto je ovšem není možné, protože NEBYTÍ není.

Je-li tedy vznik (a zánik) cosi, co má, budeme-li mluvit Aristotelovým jazykem 23) cosi společného s NEBYTÍM, nemohou být.

23) Aristoteles: "Fysiky" V,1,224b,s. 102.

Vznik a zánik jsou jistými způsoby POHYBU. 24)

24) Tuto tezi chápeme zatím velmi "volně".

Jak je to s POHYBEM vůbec?

Porozumění BYTÍ jako neustále vřezahrnující přítomnosti (ať jdu kam chci, všude se setkávám s bytím") je de facto odmítnutím jakékoli následnosti, kterou si můžeme zjednodušeně charakterizovat určeními "předtím - potom".

BYTÍ je přítomnost, v níž je všechno zároveň, tzn. není zde nějaké "před a po", nýbrž jen "zároveň". Použijme nyní alespoň obecně a jen v jistém náznaku argumentaci, kterou v souvislosti s úplně jiným problémem používá Aristoteles. 25)

25) "Fysiky", IV, 10 - 14, 218a 224a, s. 88 - 100.

Hovoříme-li v nějaké situaci prostřednictvím charakteristik "předtím - potom", jde vždy o situaci, kdy se něco událo (děje se) nebo jinak, kdy došlo k nějaké změně. Příkladem takové situace může být zežloutnutí listu. Předtím, dejme tomu v létě, byl zelený, potom na podzim, byl žlutý. Tento příklad poukazuje k tomu, že charaktery "předtím - potom", které na první pohled vypadají jako charaktery časové (v jistém ohledu to časové charaktery také jsou, byť sekundárně), jsou primárně charaktery procesuálními, pohybovými, charaktery dění.

Vyloučením těchto charakterů z BYTÍ, vylučujeme z BYTÍ zároveň procesualitu, POHYB.

Ale pojďme dále. Charaktery "předtím - potom" nám totiž představují ještě jinou souvislost. Vezměme si náš žlutnoucí list. Předtím byl zelený a nebyl žlutý, potom byl žlutý a nebyl zelený. Předtím něco bylo a zároveň něco nebylo, potom, to, co nebylo je, a co bylo, není. Charaktery "předtím - potom" nám vpouštějí do uvažování NEBYTÍ. Pokusme se o určitý závěr: Pochopení BYTÍ jako neustálé přítomnosti vylučuje jakoukoli následnost, a tedy POHYB. POHYB, který nám následnost přivádí, ovšem nutně vyžaduje to, co je určující také pro následnost, a to je jsoucnost NEBYTÍ.

Pro Parmenida platí, že BYTÍ je přítomnost, tudíž nepřipouští následnost, tady nepřipouští POHYB. Navíc NEBYTÍ není a toto NEBYTÍ souvisí s následností. Z toho plyne, že POHYB není.

Nejenže není vznik a zánik BYTÍ, není ani POHYB BYTÍ. Za tímto negativním postojem vůči POHYBU se ovšem skrývá něco naprosto význačného. Ač to zní více než paradoxně, svým odmítnutím POHYBU nám totiž Parmenides nepřímou předložil jeho vymezení, byť zatím jen velmi hrubé a všeobecné. POHYB se nám totiž ukázal jako jistá souvislost mezi BÝT (BYTÍM) A NEBÝT (NEBYTÍM).

Pokusme se náš výklad shrnout. K jakým závěrům dospěla naše interpretace prvních dvou 26), byť necelých, částí Parmenidovy básně.

26) Nezabývali jsme se třetí částí Parmenidovy básně - cestou smrtelníků. Tato část obsahuje závažné postřehy a v mnohém reviduje, co bylo řečeno předtím. Domníváme se však, že k ukázání toho, v čem spočívá největší Parmenidova filosofická zásluha ve vztahu ke všemu, co přijde ve filosofii později, rozebírané plně postačilo.

Parmenides tematizuje ústřední problematiku filosofie, že BYTÍ je závažný filosofický PROBLÉM. Dále toto BYTÍ je tematizováno v souvislosti s NEBYTÍM. Teprve díky NEBYTÍ je možné a smysluplné hovořit o něčem, že je, o BYTÍ. Parmenides tematizuje BYTÍ a zároveň NEBYTÍ. Díky způsobu svého uvažování jsoucnost NEBYTÍ odmítá. NEBYTÍ není, to je další důležitý závěr. Dalším velmi důležitým motivem Parmenidova filosofování je položení otázky: "co je vůbec BYTÍ?" a následný pokus o její zodpovězení.

Zřejmě nejdůležitější odpovědí na tuto otázku je, že "BYTÍ je Jedno". Tato odpověď se stane jednou z os dalšího vývoje řeckého filosofického myšlení a také postupu naší práce. Právě odmítnutí jsoucnosti NEBYTÍ a pochopením BYTÍ, jako "Jedna" Parmenides své BYTÍ znehybňuje. NEBYTÍ je podmínkou POHYBU.

Pro další postup naší práce bude sledovat snahy řecké filosofie o vypořádání se s Parmenidovým závěrem o neexistenci NEBYTÍ (Platon, Demokritos, Aristoteles - část III.B) na straně jedné a na straně druhé půjde o to, ukázat, jak se Platon a Aristoteles vypořádají s Parmenidovým závěrem, že "BYTÍ je Jedno" (část II.B). Teprve tím, že se řecké filosofické myšlení vypořádá s neexistencí NEBYTÍ a přiměřeně porozumí (nebo odmítne) Parmenidovu tézi o BYTÍ jakožto "Jednom", bude schopno přiměřeným způsobem řešit otázku "CO JE POHYB?" a zároveň motiv POHYBU v rovině fenomenální přiměřeně vypracovat. Myslitelem, jež se tohto úkolu zhostí v plné míře bude právě Aristoteles.

II. Aristotelovo vypracování Parmenidem objevených motivů

Nyní nám půjde o to, ukázat, jak nám říká název, jakým způsobem se vyrovnává s pro filosofickou tradici rozhodujícími motivy Aristoteles. Parmenidova ústřední problematika je vyjádřena tézemi:

1. BYTÍ JEST;
2. NEBYTÍ není;
3. BYTÍ je Jedno.

To jsou téze, s nimiž se filosofie po Parmenidovi vyrovnává. Nelze hovořit o vlivu Parmenidových filosofických objevů na Aristotela a jeho filosofické utváření bez toho, abychom se zmínili o Platonovi. Platon bude předmětem našich úvah v

souvislosti s promýšlením Parmenidovy teze BYTÍ je "Jedno". Následkem tohoto promýšlení bude konstatování NEBYTÍ. Platon vede filosofování přece jen blíže Parmenidovi. Aristoteles filosofuje jinak. Také pro Aristotela bude stěžejní téze "BYTÍ je Jedno", kterou v Parmenidově pochopení, jak uvidíme, zásadně odmítne. 27)

27) K Aristotelovu pochopení vztahu BYTÍ a JEDNA podrobněji viz. část II.B.b.

V souvislosti s Aristotelem se nejdříve zamyslíme nad tím, jak Aristoteles rozumí filosofii. Také pro něj vystoupí filosofie jako otázka po BYTÍ, i když zásadně odlišně vedená. Následně se pokusíme ukázat Aristotelův přístup k BYTÍ. BYTÍ (JSOUČÍ) není pro Aristotela jednoznačný pojem, jako u Parmenida, ale pojem víceznačný. "O jsoucnu (BYTÍ) lze mluvit v mnoha významech." 28)

28) "Metafysiky", IV, 2, 1003a, s. 96.

JSOUCNO má tedy více významů, nikoli jeden, a m.j. "být" znamená i "být v pohybu". Proto v posledním oddíle této části naznačíme místo problematiky POHYBU v rámci Aristotelovy ústřední otázky po BYTÍ. Jak již bylo řečeno, Parmenidovo filosofické vystoupení má zásadní význam pro další tradici filosofie. Tento význam je mnohostranný. Parmenides otevřel další problematiku filosoficky nejfundamentálnější. Tématizoval problém BYTÍ. Tato tématizace a způsob, jímž se snažil tématizovaný problém uchopit, byly bodem, který provokoval další řecké filosofování. Byl to jakýsi "hnací motor" filosofování, jež se obracelo právě k Parmenidovi, aby se s ním vyrovnalo. Již Parmenidovi žáci, Zenon a Melissos, jsou strženi vírem, jež se kolem Parmenida začal zákonitě roztáčet. Přestože oba jsou myslitelé, kteří stojí na pozicích svého učitele, jistým obráběním - zvláště v případě Melissa - Parmenidových myšlenek posunují jejich význam do poloh, které se začínají obracet proti samotnému Parmenidovi. (K tomuto obratu ovšem není třeba tohoto posunu, protože v tézích samotného Parmenida jsou již obsaženy argumenty proti němu samotnému). Toto celé je ještě dále umocněno Parmenidovými myšlenkami o třetí (resp. druhé) cestě - cestě smrtelníků, jimiž Parmenides výslovně nabourává své základní téze. Ale jde o cestu smrtelníků ... 29)

29) Touto cestou, přestože její význam je značný, jsme se z rozsahových důvodů nezabývali. Upozorníme alespoň na tematizaci jisté duality BYTÍ skrze dva prvky (tvary) ohně (světla) a tmy. Tato dualita v mnohém narušuje Parmenidovy zásadní závěry (např. závěr o POHYBU) vyvozené z pojetí BYTÍ jako JEDNOHO.

Nelze se zde samozřejmě tímto dále zabývat, protože naším prvořadým úkolem je Aristotelovo pojetí pohybu. Proto Parmenida opustíme (ale lze Parmenida opustit, zabýváme-li se filosofií, potažmo filosofií BYTÍ?). Opuštění to ovšem bude jen velmi krátké, protože Parmenides se nám opět připomene prostřednictvím filosofie Platonovy, kterou se budeme v souvislosti s Aristotelovou reakcí na Parmenidovy objevy krátce zabývat.

III. Úloha Platonova filosofování v reakci řecké filosofie na Parmenidovy závěry.

Pochopit Aristotelovské porozumění motivům, které objevil Parmenides, není možné bez toho, abychom si nepřipoměli zásadní zprostředkující význam Platonova filosofování, protože vývoj Platonovy filosofie vlastně je stále vyrovnávání se s eleátským.

My budeme sledovat u Platona především:

a) souvislosti s dotažením Parmenidova dogmatu - pochopení BYTÍ jako Jednoho, a následný objev NEJSOUCNA v dialogu "Parmenides" a b) nás stále bude zajímat Platonův objev NEJSOUCNA a jeho důsledky v dialogu "Sofistes".

Rád bych, dříve než začneme výkladem Platona, upozornil na to, že nebude možné s ohledem na účel této práce provést rozbor Platonovy argumentace v takovém rozsahu, v jakém jsme se zabývali Parmenidem, nebo jaký budeme věnovat Aristotelovi. Jde nám jen o to, ukázat spíše proklamativně než argumentačně roli, kterou Platon sehrál v souvislosti s Parmenidovou filosofií.

Řekli jsme, že k posunu Parmenidovy koncepce dochází již prostřednictvím jeho nejbližších žáků. Především dějinami filosofie opomíjený Melissos. "Vypadá to, jako by Melissos říkal totéž co Parmenides, ale ve skutečnosti říkají nesmírně odlišné věci." 30)

30) J. Patočka "Základní problémy předsokratovské filosofie", s.160.

Také Zenon z Eleje posunuje intence Parmenidovy filosofie, přesunuje jakoby zájem z oblasti ontologické do oblasti zjevu, a tuto oblast danosti, která je pro něj východiskem, následně uzavírá do neřešitelných antinomií. Ale myslitelem jenž parmenidovskou problematiku vede dále, dotahuje její skryté možnosti a odhaluje její vnitřní intence až k popření jí samé, je Platon.

Obraťme svou pozornost k prvnímu vytčenému bodu, jímž je Parmenidova myšlenka BYTÍ jako "Jednoho" a její platonovskou interpretaci. Místem této Platonovy úvahy je dialog "Parmenides" a částečně dialog "Sofistes", jímž se zde zabývat ovšem nebudeme. Dialog "Parmenides" považovaný dějinami filosofie za místo, kde Platon reviduje svou koncepci idejí, je stěžejním Platonovým dialogem. My vstoupíme do dialogu na začátku jeho hlavní části, v níž Parmenides ukazuje Sokratovi a ostatním posluchačům, jak by měl vypadat postup vytváření nauky o idejích, kterou podrobil v podobě Sokratovy (Platonovy) nauky zdrcující kritice.

To, že tuto nauku v Sokratově podání odmítl ovšem neznamená, že odmítl ideje a jejich samostatnost vůči měnícímu se světu. Tyto ideje ovšem musíme dokázat jinak. Způsob tohoto důkazu předvádí všem přítomným prostřednictvím dialogu s Aristotelem. Předmětem dialogu je jeden ze závěrů (reálného) Parmenida, že BYTÍ je JEDNO.

"Abych začal od sebe a svého předpokladu, zda BYTÍ je jedno nebo zda BYTÍ není jedno, a co z toho vyplývá." 31)

31) Platon: "Parmenides", (přeložil F. Novotný, J. Laichter, Praha, 1936), 137, s. 17.

Parmenidův výklad je tvořen devíti (resp. osmi) 32) hypotézami, které vyplývají z promyšlení Parmenidova závěru o "JEDNOM" BYTÍ. -----

32) O tom, zda-li je hypotéz osm či devět se v dějinách filosofie vedly spory. K tomu blíže J. Patočka: "Platon", s. 358.

Každá hypotéza logicky vyplývá z předchozí. První hypotéza vychází z předpokladu jakéhosi "čistého JEDNOHO", nemajícího účast na jsoucnosti. My budeme věnovat pozornost prvním dvěma hypotézám, jež se zásadním způsobem vážou k Parmenidovu závěru, jež je středem naší pozornosti. I. hypotéza vychází z toho, že jest jen JEDNO. Toto JEDNO neznámá nic než JEDNO. Sloveso "jest" zde nemá výraz existenční 33) (jsoucnostní).

33) Pojem EXISTENCE používáme volně, de facto ve smyslu "JSOUCNOSTI".

----- Platonův Parmenides se snaží toto JEDNO uchopit prostřednictvím nejrůznějších atributů, jimiž bychom si mohli toto JEDNO myslit a tím de facto dokázat extrémní Platonův závěr. Postupným probráním atributů: části a celku, začátku, středu a konce a následně tvaru - určení, místa, pohybu, klidu, totožnosti se sebou a jiným a různosti, podobnosti a nepodobnosti, rovnosti a nerovnosti, stárí a času bude ukázáno, že JEDNO tyto atributy mít nemůže, protože by to rušilo jeho JEDNOST. Z toho, že JEDNO nemá účast na čase, vyplývá, dle Parmenida, že nemá ani účast na BYTÍ. Toto je závěr, ovšem jeho vyvození je sporné. Nebýt v čase přece, a pro Platona obzvlášť, ještě neznámá nebýt vůbec, důkazem je ostatně jsoucnost idejí, která je mimo čas (Patočka). Přes tuto problematickou dedukci ovšem zůstává závěr, že JEDNO nemá účast na BYTÍ. Zřejmě jednodušší v souvislosti se závěrem a neúčasti JEDNOHO na BYTÍ je argumentovat způsobem, který se děje v případě II. hypotézy, totiž, "že "jest" označuje něco jiného než "jedno"". 34)

34) tamtéž, 142, s.30.

(nebo de facto táž argumentace v dialogu "Sofistes") 35)

35) viz. dialog: "Sofistes", 244C, s.45,

Ať je již argumentace jakákoli, důležitý je závěr: "Tedy jedno vůbec nemá účast na jsoucnosti. - Zdá se, že ne. - Teda jedno vůbec není. - Zdá se, že ne. - Teda ani není tak, že jedno je, pak by bylo jsoucím a mělo by účast na jsoucnosti. Ale jak se zdá, jedno není ani jedno, ani není, máme-li věřit tomuto výkladu. - Skoro se tak zdá. - Jestliže však něco není, může tomuto jsoucnu náležet něco nebo být jeho? - Jak by to bylo možné? - Nepřísluší mu tedy ani jméno, ani definice, ani žádné vědění, ani smyslové vnímání, ani mínění. - Zdá se, že ne." 36)

Vycházíme-li z předpokladu, že JEDNO neznamená nic než JEDNO, pak docházíme k závěru, že toto JEDNO nemá účast na BYTÍ, jinak řečeno: JEDNO není. Není-li, není možné, aby vůbec bylo JEDNÍM, protože NEBYTÍ nemá žádné určení, protože ho není možné myslit - určovat, není možné jej uchopit a pojmenovat. Takto pojaté JEDNO - jako čisté, absolutní a izolované, tak vůbec není. Vede k nicotě. Po tomto závěru se Platonův Parmenides vrací k východisku, k JEDNOMU. Tento návrat znamená položení další (druhé) hypotézy, kdy JEDNO není chápáno v absolutním (čistém) smyslu, nýbrž ve smyslu "JSOUCÍHO JEDNOHO". JEDNO jako jsoucí je již úplně jiná situace. Máme-li "JEDNO" a "JSOUCNOST" máme už něco jiného než jen JEDNO, protože "jest" znamená něco jiného, než "jedno". JSOUCÍ JEDNO má vlastně dvě různé části. Absolutnost JEDNOSTI je zrušena. Dualita JEDNOHO a BYTÍ, ke které se přidává princip (idea) RŮZNOSTI, je tím, z čeho Platonův Parmenides odvozuje mnohost a následně pak všechno, co bylo odmítnuto v I. hypotéze jako nepřislušející JEDNOMU (včetně např. POHYBU).

Pro náš účel je předvedený rozbor Platonova dialogu "Parmenides" postačující. Parmenidův závěr, že "BYTÍ jest JEDNO", je Platonem de facto domyšlen do důsledku. Důsledkem tohoto domyšlení je buď konstatování NEBYTÍ ve smyslu izolovaného JEDNOHO, jež ve skutečnosti není (I.hypotéza), nebo konstatování mnohosti (II. hypotéza). Toto důsledné promyšlení Parmenidova závěru je de facto jeho popřením a přiznáním jsoucnosti NEBYTÍ, POHYBU a plurality JSOUCÍHO.

Zajímavé na celém rozboru je to, že Platon postupuje "cestou eleatismu". Pro Platona je východiskem Parmenides. Stejně jako Parmenides totiž i Platon vychází z JEDNOHO (viz. jeho pojetí idejí), a z tohoto JEDNOHO vyvozuje pluralitu JSOUCEN. Filosofie po Parmenidovi bude postupovat jiným způsobem, pro ni mnohost bude východiskem, ať již to budou Anaxagorova semena věcí, Empedoklovy živly či Leukippovy a Demokritovy atomy. Také Aristoteles půjde cestou od jednotlivých JSOUCEN k BYTÍ.

(c) Miroslav Vlček

kat. filosofie, VŠE